

Сегментація української меншини у країнах Центрально-Східної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія)

Клайзнер Анжеліка Матяшівна

Проблема збереження національної ідентичності українців, які проживають поза межами нашої держави, зокрема, у країнах, що є безпосередніми сусідами України, наразі актуалізується. І хоч це в основному, – автохтонне, корінне населення, що компактно проживає на своїх етнічних землях – проблема, однак, у українців Польщі, Словаччини, Румунії та Угорщини та ж сама, що й у всієї української діаспори, а саме – збереження своєї національної ідентичності. Демократичні процеси 90-х рр. ХХ ст. у регіоні стали передумовою для **проявлення деяких питань міжетнічних відносин, які раніше носили латентний характер**. Зокрема, простежується стрімкий процес асиміляції закордонних українців, на прискорення якого впливає і такий чинник, як розмежування української громади.

Серед десятків праць із цієї тематики варто відмітити ті, що дають загальне уявлення про сутність і проблеми української діаспори. Це, передусім, «Зарубіжні українці» [13], роботи Ф. Заставного [14], та І.Винниченко [15], які суттєво розширили й поглибили уявлення про історію та сучасні проблеми української діаспори. У 1992 р. Інститут соціології НАН України та Редакція ЕУД при НТШ (США) заснували періодичне видання «Українська діаспора» співредакторами якого стали член-кореспондент НАН України

• У статті розглядається сегментація української національної меншини як однієї з проблем збереження національної ідентичності етнічних українців у країнах Центрально-Східної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія). Запропоновані інструменти мінімізації цього процесу.

Ключові слова: національна меншина, етнічна група, асиміляція, сегментація, українці, русини, лемки.

• В статье рассматривается сегментация украинского национального меньшинства как одной из проблем сохранения национальной идентичности этнических украинцев в странах Центральной и Восточной Европы (Польша, Венгрия, Словакия, Румыния). Предложены инструменты минимизации этого процесса.

Ключевые слова: национальное меньшинство, этническая группа, ассимиляция, сегментация, украинцы, русины, лемки.

• The article deals with the issue of Ukrainian national minority segmentation as one of the ethnical identity preservation problems of the Ukrainians living in countries of Central and Eastern Europe (Poland, Hungary, Slovakia, Romania). The instruments of this process minimization are offered.

Clue words: national minority, ethnic group, assimilation, segmentation, Ukrainians, Ruthenians, Lemkos.

В.Євтух та дійсний зарубіжний член НАН України В.Маркусь. Безпосередньо питанню асиміляції закордонних українців присвячений ряд наукових праць вітчизняних – В.Євтуха, Є.Камінського, О.Ковальчука [1], І.Трошанського та А.Шевченко [2], Л.Ази, А.Попок, О.Швачки [4] – та зарубіжних вчених – Т.Шнайдера [5], П.Ковач [6], М.Плоски [7], З.Фейоша, Е.Ковач, Л.Дюрдюка [8], Я.Бучека [9], С.Лодзинського [10], П.Байди [11], А.Перотті [12]. Зазначена тема є відносно новою з огляду на набуття Україною статусу незалежної держави. Тому й відповідна україномовна література ще недостатньо широко відображає проблему асиміляції етнічних українців, які проживають за межами нашої держави. Натомість іноземна література містить велику кількість матеріалів про становище закордонних українців: не лише окремі монографії,

збірники конференцій та інших форумів, але й періодичні видання. Водночас, згадані праці або не ілюструють проблему сегментації/розділення української меншини, або ж не в повній мірі аналізують існуючу проблему та її наслідки для України.

Актуальність та новизна даного дослідження полягає у спробі вперше проаналізувати проблему розділення української громади в сусідніх країнах – членах ЄС, її витоки та негативні наслідки. Останнім часом проблемам діаспор у країнах Євросоюзу приділяється значна увага, що пов'язано з посиленням контролю за дотриманням міжнародних стандартів захисту прав людини та підвищенням інтенсивності контактів між членами діаспори та країнами їхнього походження. Розроблення подібних механізмів необхідне і для України з огляду на її вкрай неоднорідну, розгалужену, диференційовану діаспору. Зокрема, вивчення проблеми розділення української меншини як одного із чинників її асиміляції дозволило б не тільки зменшити масштаби останньої, а й виявити та сформулювати стратегії попередження її негативних наслідків для України. Такі розроблення мали б спиратися на національні інтереси України, ґрунтуватися на науковому аналізі й прогнозуванні розвитку міждержавних відносин, визначатися реальними пріоритетами розвитку держави.

Таким чином, **мета дослідження** полягає в тому, щоб на основі аналізу статистичних даних, нормативно-правових актів національного і міжнародного значення, наукових робіт виявити небезпечні для України негативні наслідки асиміляції українців у країнах ЦСЄ та виробити механізми їхнього попередження.

Для майбутнього європейського суспільства і, зокрема, для України та її західних сусідів – країн Центрально-Східної Європи, важливим є вирішення **проблем етнічних меншин** з метою мінімізації загроз і ризиків, що латентно існують у цій сфері. Згідно з європейськими стандартами, ці питання постійно потребують пошуку таких політичних відповідей та практичних інструментів, які враховували б багатокультурні аспекти сьогоднішньої ситуації та сприя-

ли б самовизначенню меншин. Тому розвиток міждержавного співробітництва у вирішенні проблем етнічних меншин дає можливість закордонним українцям повніше реалізувати себе в суспільствах цих держав. У той же час, демократичні процеси 90-х рр. ХХ ст. у регіоні стали передумовою для проявлення деяких питань міжетнічних відносин, які раніше носили латентний характер. Зокрема, має місце, і набирає все більшого розвитку стрімкий процес асиміляції закордонних українців. Серед чинників, які впливають на цей процес: дисперсне проживання, міжнаціональні шлюби, негативні історичні стереотипи, економічні негаразди, проблеми освіти тощо. Важливий вплив має і такий чинник як **сегментація української меншини**.

Територія етнічних українських земель, з точки зору еколого-географічної, є відносно однорідною, за винятком деяких локальних регіонів, в яких відбувалася своєрідна пасіонарність історичного розвитку українських етнічних груп, що протягом багатьох століть не могло не вплинути на розвиток усієї нації. Завдяки особливостям природних умов існування певні гілки українського етносу історично формували субетнічні групи: в умовах перебування відповідних українських територій у складі інших держав або у контактних стосунках з іншими етносами. Наявність таких груп не стала причиною руйнування нації, а навпаки – лише збагатила її локальними особливостями. У той же час одним із наслідків особливостей розвитку та існування українського етносу нині стала **сегментація української меншини** у сусідніх державах.

Ідеться про те, що певні етнічні групи (національності) в окремих країнах на законодавчому рівні визнані національностями, в інших – ні. Зокрема, словацький уряд, посиляючись на те, що кожен громадянин має право відносити себе до будь-якої національності, частину українського населення, котра зберегла давню самоназву «русини», визнав окремою національною меншиною. В Угорщині русини також офіційно визнаються окремою національністю нарівні з українцями, вірменами, болгарями, хорватами, німцями, греками, поля-

ками, ромами, румунами, сербами, словаками та словенами.^{1*} Лемків – етнографічну групу українців, котра по закінченні другої світової війни майже повністю опинилася у Польщі, в цій державі – часто розглядають окремо від української меншини. Зокрема, при виведенні статистичних даних стосовно національних меншин у країні та під час польського перепису населення (у 2002 року лемками себе назвали 5,6 тис. осіб [16]). У той же час, у нашій державі такі етнічні групи, як русини та лемки взагалі не ідентифікуються, залишаючись етнічними групами. Така «етнічно-правова» колізія криє в собі характер латентного конфлікту, котрий у будь-який момент може стати реальним.

Вважається, що русини та українці в *Словацькій Республіці* мають однакове етнічне походження. Проте, згідно з даними перепису населення 1991 р. 17197 осіб (що переважно мешкають у Східній Словаччині – в регіоні Прешов) зазначили, що вони – етнічні русини, а 13281 особа – що вони українці. Згідно з переписом населення 2001 року, в Словаччині зареєстровано близько 35 тис. Русинів-українців, 10 814 із них віднесли себе до української національності, а 24201 осіб визнали себе русинами. [17]

Нинішнє становище у Словацькій Республіці лідери української меншини характеризують як найтяжче за останні 17 років. Словацький уряд, посилаючись на те, що кожен громадянин має право відносити себе до будь-якої національності, частину українського населення, котра зберегла давню самоназву «русини», визнав окремою національною меншиною. Таким чином, з 1991 року українців та русинів у Словаччині вважають представниками різних національностей. У 1990 р. було створено Союз русинів-українців Словацької Республіки (СРУСР) та Русинську оброду (Rusínska Obroda – Русинське відродження).

Громадське об'єднання, що виражає етнокультурні потреби й координує діяльність української меншини – Союз русинів-українців Словацької Республіки – стоїть на позиції рівноправності обох назв національної належності: історичної – «русини» і сучасної –

^{1*} Відповідно до Акту національних меншин (Параграф 61, пункт 1), саме ці національності належать до офіційних меншин в Угорщині.

«українці», керується принципом, що етнонім «русини» є давнішою назвою етноніма «українці», отже, русини й українці є однією національністю.

Члени Русинської оброди не визнають своєї належності до українського етносу, й відстоюють ідею про те, що русини є окремим східнослов'янським народом.

Не дивно, що обидві організації конкурують між собою у тому, щоб переконати українців/русинів у їхній національній приналежності, та спробах залучитися підтримкою уряду. Політична боротьба між керівниками цих двох організацій лише прискорює процес денаціоналізації, тобто словакизації українців/русинів. Заступник голови Центральної ради СРУСР Павло Богдан вважає, що розділення української меншини на два табори послаблює її позиції в обстоюванні своїх інтересів.

Ні русинська, ні українська меншини не створили політичної партії, яка б мала шанс потрапити до національного парламенту та винести етнічні питання на порядок денний, на відміну від, наприклад, угорської меншини в цій країні. Одразу після оксамитової революції 1989 року були спроби заснувати партію «Громада», з метою представляти політичні потреби русинської/української меншини; однак ця спроба не одержала підтримки від «Русинського відродження». На думку членів Союзу русинів-українців Словаччині, навіть якби така політична сила й існувала, вона б все одно не мала шанс бути настільки сильною, щоб потрапити до парламенту. Причиною цього є мала кількість цієї етнічної меншини. У той же час можливою була б участь такої сили саме у виборах до органів місцевого самоврядування.

Внаслідок офіційного визнання в Словаччині «національності русинів», окремої від української, сума фінансування, що надавалася на забезпечення національно-культурних потреб української меншини, була поділена між організаціями та установами української та русинської орієнтацій. Більш як вдвічі зменшено кошти, що надавалися на підтримку діяльності Союзу українців-русинів, україномовних преси, радіо, театру, ансамблів, музеїв, шкільництва, книговидання тощо. Посередництвом мініс-

терства шкільництва та міністерства культури держава порадила русинській меншині укласти якомога швидше словник русинської мови, видати граматику, буквар, інші книги [18]. В такому разі виникає основа для підтвердження існування відповідної мови, культури, літератури та власне національності.

Отже, з метою роздрібнення та послаблення української громади в Словаччині, створюється окрема, інша національна меншина, підтримується полеміка та боротьба між цими двома гілками української меншини за принципом – розділяй і володарюй.

У *Республіці Польща* проблема сегментації також надзвичайно актуальна. Тут діє близько півдесятка українських «союзів», серед яких «найголовнішим» є Об'єднання українців Польщі. Окремо функціонує Союз українців Підляшшя, проукраїнське Об'єднання лемків та Стоварышыня лемків. Застановчі ідеології кожної з названих організацій – різні, і їх Україна не єднає.

Об'єднання українців Польщі живе в тіні акції «Вісла». Звідси – культивация землі Закерзоння, а також спільність, що базується на ґрунті болю депортації 1947 року.

Для українців Підляшшя головним питанням є антибілорусизм. Конкуренція з польськими білорусами – життєва реальність для тих підляшуків, які спротивилися трактуванню їхньої говірки як білоруської, існуванню білоруських шкіл у регіоні, штучному збілорущенню місцевого діалекту. Діяльність підляських українців часто виглядає парадоксально, коли деякі поети пишуть обома мовами, ще й діалектом, а весь склад українського ансамблю «Ранок» навчається в білоруському ліцеї в Бельську.

Лемківське середовище у свою чергу поділяється на дві групи: лемків, котрі ідентифікують себе з народом українським, та лемків, які вважають себе окремою національною меншиною.

Діяльність перших проводилася в рамках Українського суспільно-культурного товариства, створеного ще в 1956 році. Лемківська секція, створена при виданні «Наше слово» видавала часопис «Лемківське слово», котрий пізніше змінив назву на «Лемківські сторінки». Таке

співіснування тривало до створення окремої Лемківської секції у 70-их роках.

З'єднання лемків у Горліцах (створене 30 листопада 1989 р.), об'єднує лемків, котрі вважають себе етнічною групою народу українського. У Горліцах діє також Товариство «Руська бурса», назване на честь однойменного товариства, котре існувало у міжвоєнний період. У своїй діяльності ця організація концентрується перш за все на культурному розвитку та на отриманні будинку «довоєнної» Руської бурси. З 2001 р. у Варшаві діє Фондація лемківської меншини «Рутеніка», метою якої є втілення ініціатив щодо підтримання тотожності лемківської меншини та культури, а також розвитку Лемківщини.

Для Стоварышыня лемків у Лігниці (zareєстроване 7 квітня 1989 р.), пунктом виходу є відкидання спільності з українцями. Вони визнають себе представниками окремої національності – «гілки народу карпаторуського». Послідовники Павла Магочі, польські «лем-лемки», як їх називають на відміну від «лемко-українців», відмовилися під час цього протистояння навіть від закликів повернення на Лемківщину, і натомість згодилися теоретично на сприйняття Чужих Земель, бо «нас тут більше, і ми тут єдині». Символом їхньої окремішності є Лемківська Ватра на Вигнанні, що знаходиться в опозиції до Ватри в Ждині на Лемковині. До речі, підтримує цей рух польський уряд, що свідчить про використання Польщею такої роз'єднаності української меншини.

Видається, що курс на поглиблення протиріч між відлами українства в Польщі, нехай його чисельність дорівнює якомусь позаштатному містечку в провінції, вважається тут виправданим і вигідним у сподіванні на поглиблення асиміляції та скорочення кількісного складу меншин, що проживають в країні.

За даними перепису *Угорської Республіки* 1990 р., у цій країні проживало 674 українців та русинів [19]. Нині угорці стверджують, що українців у цій державі проживає не більше тисячі. За підрахунками Товариства української культури Угорщини, українців повинно нараховуватися від 3 до 6 тисяч [20]. На думку ж деяких експертів – понад 30 тисяч. Причина такої

розбіжності в тому, що угорці не ведуть обліку громадян інших національностей. Зокрема, при проведенні перепису в Угорщині вказувати національність не вимагають. Тим не менш, за даними останнього перепису в Угорській Республіці 2001 р., в країні проживає 5 070 осіб, які вважають себе українцями. Русинів налічується 1 090 осіб [21].

Якщо говорити про сегментацію української меншини в Угорщині, то тут ситуація видається дещо кращою, оскільки явного протистояння між українцями та русинами-українцями, які мешкають у цій державі, немає. І все ж, згідно з давньою традицією, особи, які використовують стару самоназву «русини», офіційно визнаються угорською державою окремою національністю, нарівні з тими, хто ідентифікує себе як українці. Чинне законодавство зараховує русинську й українську меншини до корінних етнічних груп Угорщини. Товариство русинів Угорщини на проведення своїх культурно-освітніх заходів, як і громадські організації українців Угорщини, отримує від угорського уряду фінансову допомогу. Керівництво цього об'єднання не визнає належності русинів до українського етносу.

Незважаючи на підтримку угорського уряду, і без цього нечисленне русинське населення Угорщини швидко асимілюється. У часи середньовіччя українські (руські) поселення сягали вглиб Угорщини. Нині про них нагадують тільки назви: Пещ (печера), Балатон (болото), Тигань (монастир св. Тихона), Оросів (Руський Камінь), Пасту(х), Попі (Попове), Дебрецен (Добра Ціна) та багато інших. Ще у ХУІІІ-ХІХ сторіччях у десятках сіл Угорщини, зокрема, в північній її частині, населення говорило «руською» мовою («lingva ruthenica») і сповідувало «руську віру».

Нині в Угорщині є лише одне гірське село Комлошка, де старше покоління спілкується мовою, близькою до мови жителів Пряшівщини (Східна Словаччина). Жителі цього села входять до Товариства русинів Угорщини. Це єдиний населений пункт в Угорщині, мешканці якого в повсякденному спілкуванні користуються русинським діалектом. Окрім Товариства в селі діє Музей русинської культури. Тим не

менш, вже під час перепису населення 1990 року жоден житель Комлошки не назвав себе русином чи українцем. Із них 420 ідентифікували себе угорцями, 107 – словаками. Майже всі вони є греко-католиками. У місцевій школі деякі діти вивчають «рідну словацьку мову» [22]. В області нараховується ще кілька сіл, частина жителів яких – в основному похилого віку – розмовляє східнославацьким варіантом русинського діалекту.

У *Румунії* дещо інша ситуація. Тут діють 2 організації – Союз українців Румунії (СУР) та Демократичний союз українців Румунії. З 1991 р. СУР є членом Всесвітнього конгресу українців із центром у Торонто (Канада). На сучасному етапі СУР розпочав організаційну роботу щодо створення Союзу української молоді Румунії, основним ареалом діяльності якого повинні стати повіти Марамуреш, Сучава, Сату Маре, Арад, Тиміш, Караш-Северін, Ботошани, Тульча. За підтримки Союзу українців Румунії та Міністерства культури Румунії гуцули почали все більше гуртуватися та пропагувати свою унікальну культуру. За твердженням голови Союзу українців Румунії, радника Міністерства культури і культів Румунії Ярослави-Орисі Колотило під час міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми конституційно-правового статусу національних меншин: український та зарубіжний досвід» (17-18 травня 2007 року, м. Ужгород, Україна), рутенами (русинами) в Румунії здавна називали всіх представників української меншини. Випадків ідентифікації себе як представників русинської етнічної групи/ національності серед українців у цій країні не зафіксовано.

У той же час має місце конфлікт, що вже давно виник між Союзом українців Румунії та Демократичним союзом українців Румунії. Між цими двома організаціями триває протистояння, вони не можуть дійти згоди у взаємній співпраці. У результаті, українці Румунії також не мають єдиної національно-політичної структури, яка б згуртувала їх.

Висновки

Нині мало беруть до уваги те, що Україна скоро стане чи не єдиним джерелом підсичування

українства в країнах, про які йдеться, і діаспора перетвориться з етнічно-автохтонної на справжню закордонну.

Тому суттєво має змінитися ставлення до діаспори взагалі та до українців у державах ЦСЄ зокрема, як до апендикса, що заважає цивілізованим стосункам сусідніх держав. Діаспора – це міст, який може слугувати добром. Україна мусить докласти зусиль для подолання протиріч усередині громад у згаданих країнах і сконсолідувати русинську та українську, греко-католицьку та православну її частини, налагодити співпрацю між товариствами, які діють в Україні, та закордонними українцями, зробити Україну привабливою для останніх. Лише тоді стане можливим щораз більше зізнавання людей в українському (лемківському, бойківському, русинському) корені.

На думку експертів, є підстави припускати, що кодифікація в Україні національності «русин» призведе до значного зменшення, а можливо і до повної асиміляції української меншини в згаданих країнах, зокрема, у Словаччині, оскільки представники цієї меншини втратять єдиний і останній доказ своєї належності до українського етносу на відміну від русинів. Тому при прийнятті рішення про кодифікацію національності «русин» в Україні варто одночасно розробити механізм мінімізації негативного впливу цього процесу на становище української громади в цих країнах.

При цьому треба враховувати, що асиміляція українців Словаччини, Угорщини та Польщі обумовлена не тільки сегментацією, дисперсним проживанням або економічними проблемами. Спричинена вона не лише зовнішніми, а й внутрішніми чинниками. Так само, як і будь-який соціальний процес, формування, стабільність, і зміна ідентичності або етнічної тотожності повинні розглядатись як результат прийнятого конкретними особами рішення обрати певний напрямок. Важливо, що при слабких зв'язках з ядром українського етносу, в української меншини внутрішня мотивація для збереження її як єдиної етнічної спільноти є слабкою. Подальший поступ української діаспори в цих державах можливий, але тільки за умови забезпечення належної підтримки з боку «материнської» дер-

жави – України. Наразі Україна обмежується декларативними програмами співпраці із закордонними українцями, нехтуючи фінансовою підтримкою їхньої діяльності.

Допомога «материнської» держави представникам українського етносу в інших країнах повинна стати більш ефективною та дієвою. Доречно було б і, без сумніву, принесе дивіденди створення політичної організації на основі української діаспори. З іншого боку, такого роду ініціатива з боку керівництва України може бути сприйнята як втручання у внутрішні справи інших держав та викликати аналогічні кроки. Виходячи з викладеного, для України важливим було б використати окремі елементи досвіду сусідньої Угорщини у зміцненні своєї діаспори, а також у позитивному використанні співробітництва з нею з метою підвищення своєї ролі в Центральній та Східній Європі.

Вже на часі налагодження такої організації діяльності українських громад, при якій ці громади стануть самодостатніми, такими, що могли б самостійно забезпечити своє фінансування. І в цьому контексті важливо, що процес вступу країн-сусідів України до ЄС містить у собі нові можливості для розширення контактів у сфері освіти, академічного обміну та культурного співробітництва шляхом участі у відповідних програмах допомоги ЄС. Тобто, крім існуючих програм двосторонньої співпраці, що мають на меті розвивати контакти між людьми через ресурси, наявні в країнах, Словаччина, Угорщина та Польща після вступу до Євросоюзу вже можуть сприяти використанню фінансових програм ЄС для розвитку контактів з Україною.

Список використаної літератури

1. *В.Євтух, Є.Камінський, О.Ковальчук та ін.. Зберігаючи українську самобутність.* – К., 1992.
2. *Троцьанський, А. Шевченко.* Українці в світі. / Україна крізь віки. Т.15. – К.:ВД «Альтернативи», 1999. – 325 с.
3. *Колотило Я.* Українці в Румунії. // Вільна думка. – 2001, № 50-51 (2671-72). – с. 11-13.
4. *Аза Л.О., Попок А.А., Швачка О.В.* Українці в Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку. – К., 1999.
5. *Timothy Snyder.* The Ukrainian Minority in

- Poland. <http://wwics.si.edu/ees/special/2000/snyder.pdf>
6. Kovacs, Petra A Comparative Typology of Ethnic Relations in Central and Eastern Europe. Budapest: Open Society Institute. 2001.
 7. Ploska, Monica. Self-identification of National and Religious Minorities in Central-Eastern Europe. Legal Issues. Lublin: Instytut Europy Cerkodkowo-Wschodniej 1998.
 8. Fejos Zoltán, Kovács Éva, Gyurgyik László I., János Vasik, Kata Kádek, Szilvia Németh, 1998, Shifting Identities in Mixed Marriages – The Case of the Population of Košice (Slovakia) in the 20th Century. <http://lgi.osi.hu/ethnic/relations/1/shifting.html>
 9. Ján Buček. Responding to Diversity: Solutions at the Local level in Slovakia. / Local Governance in Multi-ethnic Communities of Central and Eastern Europe. Budapest: Minority Rights Group, 1997. – с. 273-306.
 10. S.Lodzinski. Poland's Policy towards National Minorities 1989-1993. – Warsaw, 1994.
 11. Piotr Bajda, Magdalena Sypozs, Dariusz Wojakowski. Equality in law, Protection in Fact: Minority Law and Practice in Poland. Diversity in Action Local Public Management of Multi-ethnic Communities in Central and Eastern Europe. Edited By Anna-Maria Biro, Petra Kovacs. Budapest: Arktisz Studio 2001. – стор. 225.
 12. А.Перотті. Виступи на захист полі культурності. Страсбург: Вид-во Ради Європи, 1994. – 128 с.
 13. Зарубіжні українці / С.Ю.Лазебник (кер.авт. кол.), Л.Лещенко, Ю.Макар та ін. – К., 1991.
 14. Заставний Ф.Д. Географія України (у 2-х книгах). – Львів: Світ, 1994.
 15. І.Винниченко Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. – Житомир, 1992.
 16. Ethnic and National Minorities in Poland http://www.mswia.gov.pl/eng_mn_narod_1_list.html
 17. Population and Housing Census 2001. Statistical Office of the Slovak Republic http://www.statistics.sk/webdata/english/struk_a/census.htm.
 18. Бача Ю. Українська громада в Словаччині. – Трибуна. – 6 грудня 2003 р. – стор. 13.
 19. Контакти між людьми та питання етнічних меншин у відносинах між Україною та Угорщиною. / Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноевропейськими сусідами / Інститут регіональних та євро інтеграційних досліджень «ЄвроРегіо Україна» . – К., 2004. – с. 188.
 20. Хортяні Я. Із своєї дороги не зійдемо! // http://www.ukrajinci.hu/kisebbseg_tabl.htm
 21. Hungary National and Ethnic Groups http://www.magyarorszag.hu/angol/orszaginfororszag/etnikum/nemzetisegek_a.html
 22. Микола Мушинка. Спадщина українських церков в Угорщині. Сумні рефлексії над одним чудовим виданням. <http://www.heritage.com.ua/spadshina/mystectvo/index.php?id=66>